

Rusyner, lemker och kasjuber

– centraleuropeiska minoritetsfolk i ett utvidgat EU

Morgan Nilsson, doktorand i slaviska språk

I och med att Europeiska unionen kommer att utvidgas med tio nya medlemsstater kommer ett par relativt okända och ganska små slaviska folk att hamna inom unionens gränser. Redan i dag finns det dock ett sådant slaviskt folk inom det återförenade Tyskland, nämligen sorberna. Dessa utgör en minoritet på mellan 50 000 och 100 000 personer invid den södra delen av Tysklands gräns mot Polen.

I och med EU:s förestående utvidgning kommer ytterligare två tydligt avgränsade slaviska minoritetsfolk, som faktiskt är av större omfång än sorberna, att befinna sig inom EU:s gränser och de borde därmed förtjäna att bli allmänt kända även i vår del av Europa. Det rör sig dels om kasjuberna i norra delen av Polen, dels om rusinerna i gränslandet mellan Polen, Slovakien, Ungern, Ukraina och Rumänien.

Man skulle även kunna nämna en rad ännu mindre slaviska minoritetsgrupper såsom góralerna i Tatrabergen på gränsen mellan Polen och Slovakien, poleserna i det område där Polens, Vitrysslands och Ukrainas gränser möts, samt lacherna i norra delen av det tjeckiska landskapet Mähren. Dessa etniska grupper är dock betydligt mindre och har inte på ett tillnärmelsevis lika systematiskt sätt hävdat sin rätt att bli betraktade som särskilda slaviska folk med separata språk.

Låt oss därför koncentrera oss på de båda relativt talrika och alltmer synliggjorda grupperna av kasjuber och rusiner.

Kasjuber

Dagens kasjuber finns inom ett område i Polen som är omkring tre mil brett och åtta mil långt och sträcker sig från kuststäderna Gdynia, Sopot och Gdańsk mot sydväst. Under tidig medeltid antas dock kasjuberna ha rört sig över ett många gånger större område längs hela den del av östersjökusten som i dag är polsk. Antalet kasjuber uppskattas i dag till

en bit över 200000 men bara för ett par hundra år sedan var de betydligt fler. Fram till första världskriget levde de i områden som dominerades av tyskar och assimilerades i stor utsträckning med den tyska befolkningen men efter första världskriget har i stället många kasjuber assimilerats med den språkligt mycket närbesläktade polska majoritetsbefolkningen. Denna process påskyndades dessutom av det kommunistiska Polens officiella inställning att kasjuberna bara talade en polsk dialekt. Denna inställning medförde att skolundervisning på kasjubiska inte var möjlig. Först 1991 återinfördes kasjubiskan som valfritt skolspråk i området. Kasjubiska klasser ordnas i grundskolan så snart det finns 14 intresserade elever och i gymnasiet om det finns minst sju.

Kasjubiska språket skiljer sig påtagligt från polskan och det föreligger litteratur på kasjubiska så långt tillbaka som på 1500-talet, då de första försöken gjordes att skapa ett eget skriftspråk. I dag utkommer ett litet antal tidskrifter på kasjubiska, det förekommer radio- och tevesändningar ett par gånger i veckan, det finns en kasjubisk teaterensemble och två kasjubiska folkhögskolor. I kyrkorna i området hålls gudstjänsterna i stor utsträckning på kasjubiska och på internetadressen www.kaszubia.com ges samlad information om kasjuberna, deras språk och historia.

En viktig kasjubisk kulturpersonlighet har den tyske författaren Günter Grass kommit att bli. Hans mor härstammar från Kasjubien och bland annat förekommer det ett flertal kasjubiska huvudpersonerna i hans roman *Blecktrumman* som utspelas just i Gdańsk.

Rusiner

Rusinernas situation är en helt annan än kasjubernas. Den rusinska folkgruppen är uppdelad i en rad grupper av mycket påtagliga gränser mellan fem europeiska stater: Polen, Slovakien, Ungern, Rumänien och Ukraina. I detta gränsland finns ett mycket starkt rusinskt nationellt medvetande så till vida att rusinerna ser sig som helt skilda från de omgivande majoritetsfolken. När det gäller den interna samhörigheten är dock det nationella medvetandet svagare. Detta avspeglas även i den mångfald av olika beteckningar för denna folkgrupp som förekommer i olika sammanhang, vilket har till följd att det råder en påtaglig begreppsförvirring. Förutom rusiner benämns de emellanåt rusnaker eller rusnjaker och mera ofta rutener eller karpatorutener. Beteckningen ruten är dock särskilt olycklig eftersom den i äldre tider allmänt användes som beteckning för ukrainare inklusive

rusiner. Vidare kallas rusinerna i Polen som regel lemker, de ukrainska rusinerna kallas bojker invid den polska gränsen medan de kallas hutsuler invid den rumänska gränsen.

Som om detta inte vore nog komplicerat finns det ett närbesläktat folk i norra Serbien och i någon mån även i angränsande delar av Kroatien som också brukar kallas rusiner.

Rusinerna i och omkring den östliga delen av Karpaterna har funnits där mycket länge. De finns omnämnda där redan på 1200-talet. Under 1500-talet kom de att ansluta sig till den grekisk-katolska eller uniatiska kyrkan och just trostillhörigheten har kommit att spela en viktig roll för den rusinska etniska identiteten och avgränsat rusinerna från de katolska polackerna, slovakerna och ungrarna samt från de ortodoxa rumänerna och ukrainarna. Av de omgivande folken har rusinerna dock generellt blivit betraktade som en del av den ukrainska nationen. För den helt vanlige rusinen tycks däremot inte tillhörigheten till någon större etnisk gemenskap spela särskilt stor roll. På en direkt fråga om etnisk tillhörighet ställd av en internationell gränsdragningskommission lär invånarna i en rusinsk by i nuvarande Slovakien ha svarat kort och gott ”Vi är inte vare sig slovak, polacker eller ukrainare, vi är härifrån”.

Hur rusinerna genom tiderna ständigt hamnat under nya statsbildningars överhöghet omvittnar en gammal rusinsk mans livsöde. Han föddes i den österriska dubbelmonarkin, han gick i skolan i Tjeckoslovakien, han fick sitt första arbete i Ungern, han pensionerades i Sovjetunionen och dog i Ukraina men han lämnade aldrig sin hemstad Mukačevo på norra sidan av de östligaste Karpaterna. Dessutom hann han i mars 1939 uppleva utropandet av en självständig karpatorutensk republik som visserligen bara blev en dag gammal innan Ungern tog kontrollen över området.

Gränserna har alltså ständigt ritats om i just denna del av Europa där öst möter väst och nord möter syd. Området har ständigt legat i utmärkerna av respektive land och levnadsförhållandena har många gånger varit svåra. Därför utvandrade för ett sekel sedan en mycket stor del av befolkningen till Amerika där ett par personer av rusinsk härkomst kommit att bli mycket kända namn.

Världens antagligen mest kände rusin är Andy Warhol, vars föräldrar utvandrade från byn Mikova i dagens Slovakien. I Slovakien har Warhol närmast blivit något av en symbol för det rusinska folkets renässans och i den närbelägna huvudorten Medžilabirci (Medzilaborce) har man sedan 1991

ett Warhol-museum i stadens före detta kommunistiska kulturcentrum. Den andre kände, men i egenskap av rusin betydligt mindre uppmärksammad amerikanen är Tom Selleck som framför allt är bekant som deckaren Magnum.

Det totala antalet rusiner som i dag lever i området är svårt att uppskatta men man kan lugnt anta att de är över en halv miljon. I Slovakien är de drygt 20000, medan ytterligare lika många anser sig vara ukrainare. Lemkerna i Polen anses också vara omkring 40000, men de flesta lemker tvångsförflyttades efter andra världskriget av rädsla för att de skulle liera sig med ukrainarna och göra uppror mot den polska staten. Därför lever många polska rusiner numera i den sydvästra delen av Polen. I Rumänien anses det finnas omkring 50000 hutsuler och medan det i Ungern bara finns ett mycket litet antal rusiner. Den stora merparten av rusinerna lever i de ukrainska karpaterna och här brukar siffror kring en halv miljon nämnas.

Förhållandena för rusinerna har under 1900-talet varit mycket besvärliga. Lemkerna i Polen tvångsförflyttades västerut. I Tjeckoslovakien glömdes dessa östliga utmarker gärna bort och rusinerna ansågs ända fram till 1989 helt enkelt vara ukrainare. Även i Sovjetunionen förnekades ända fram till Ukrainas självständighet den rusinska nationens existens och rusinerna var utsatta för stark russifiering.

I dag är dock de slovakiska myndigheternas inställning till rusinerna mycket välvillig och man har fått goda möjligheter att utveckla sin särart. Det finns numera möjlighet till skolgång på rusinska i sex grundskolor och man har subventionerat framtagandet av en rad rusinska skolböcker. Det finns också möjlighet till studier i rusinska vid universitetet i Prjašiv (Prešov). Det utkommer en tidskrift och det förekommer vissa radio- och tevesändningar. Ett förlag och en särskild rusinsk teater är också verksam i staden.

I Polen finns tyvärr få lemker kvar i sin ursprungliga hembygd och även i ungern är rusinerna få. I Ukraina är rusinerna talrika men här har de fortfarande svårt att bli erkända av myndigheterna som ogillar den välvilliga officiella slovakiska hållningen eftersom man inte anser sig klara av ytterligare etniska konflikter i ett land där det råder stora motsättningar mellan den västra mera ukrainska och den östra mera ryska delen av landet.

Slutligen bör det tilläggas att det även i norra Serbien kring staden Novi Sad och i den närbelägna delen av Kroatien finns omkring 20000 personer

som tillhör en folkgrupp som vanligen kallas rusiner. Dessa sydliga rusiner har dock inte mycket gemensamt med sina nordliga namnar. Visserligen härstammar de från de östligaste delarna av dagens Slovakien, men de utvandrade därifrån för över 200 år sedan och därefter har utveckligen gått skilda vägar. Dessa sydliga rusiner fick redan tidigt en tydlig ställning som minoritet i Jugoslavien med relativt långtgående rättigheter med avseende på skolgång, bokutgivning och massmedia på sitt eget språk. Numera finns till och med en nättidning på adressen www.ruskeslovo.tk. Intresset för det egna språket är dock på senare tid ganska svagt.

Det rusinska språket i karpaterna är dock relativt ungt. Den första litteraturen tillkom i början av 1800-talet och var på intet sätt omfattande. År 1848 inrättades ett rutenskt institut vid universitetet i Lemberg, nuvarande Lviv, men på den tiden gjordes ännu ingen riktig skillnad mellan rusinskan och ukrainskan. Rusinskan skrivs med nästan samma kyrilliska alfabet som ukrainskan men språket skiljer sig tydligt från ukrainskan och utgör snarast ett mellanting mellan de tre angränsande språken slovakiska, polska och ukrainska. I Slovakien har man utarbetat en av Skolministeriet 1994 sanktionerad skriftspråklig norm för rusinskan. I grannländerna har man endast en inofficiell norm som växt fram kring den ledande rusinska tidskriften i respektive land. Normen skiljer sig märkbart åt från land till land, men det förs samtal i syfte att samordna de olika normerna.

Ett mycket intressant språkligt drag i det karpatiska rusinska språket är att man i Karpaterna har kvar ljudet [y]. Detta ljud har gått förlorat i slovakiskan, serbiskan och den sydliga rusinskan där det ersatts av [i]. Men inte nog med detta; det har dessutom uppstått en ny distinktion i den karpatiska rusinskan mellan två olika betydelseskiljande varianter av [y], vilket överhuvudtaget är unikt bland de slaviska språken. Den ena varianten låter som [y] i ryskan, medan den andra låter som [y] i polskan.

Med detta i åtanke vore det därför logiskt att ansluta den svenska terminologin till den ordform som detta karpatiska folk faktisk använder som övergripande beteckning för sin egen etniska grupp, nämligen rusyn. En sådan ljudmässigt välmotiverad beteckning skulle bidra till att öka medvetandet om detta relativt okända folk som annars tyvärr alltför ofta sammanblandas med sina avlägsna mera sydliga släktingar.

